

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

Герасименко Дар'я Григорівна

УДК 141.7:316.3(092)(430)

**ІДЕЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(І.КАНТ ТА Е.ЛЕВІНАС)**

09.00.05 – історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історії філософії Центру гуманітарної освіти НАН України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Савельєва Марина Юріївна,
Центр гуманітарної освіти
НАН України,
професор кафедри філософії науки і культурології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Аляєв Геннадій Євгенович,
Полтавський національний
технічний університет імені Ю.Кондратюка,
завідувач кафедри філософії
і соціально-політичних дисциплін;

кандидат філософських наук
Бобошко Наталія Миколаївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри історії філософії.

Захист відбудеться 3 жовтня 2016 року о 16:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова МОН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 1 вересня 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасне світове суспільство перебуває у стані переходу від постмодерного до глобалістського етапів існування. З огляду на це, необхідним є дослідження проблеми визначення сутності, історичних меж формування та можливих майбутніх трансформацій соціальних аспектів функціонування суспільства. В умовах становлення глобального капіталізму, набувають постійного зростання процеси знеособлення, уніфікації, тотального узагальнення основних напрямків людської життєдіяльності. На сьогоднішній день, однією з головних проблем постає подальше продуктивне існування громадянського суспільства як підстави повноцінного функціонування особистісної самореалізації індивідів.

Проблематика громадянського суспільства досліджується багатьма філософами, істориками та політологами; незважаючи на те, що одностайного її визначення досі не існує, останнє сприймається скоріше як ідеологічний засіб для керування суспільними інтересами і, як наслідок, суспільними відносинами. Дослідження, спрямовані на застосування класичних уявлень про громадянське суспільство по відношенню до сучасних уявлень, мають високу актуальність, оскільки допомагають визначити закономірності становлення громадянського суспільства впродовж історії та сформулювати його ідею як підставу подальшого розвитку суспільства. Проте, компаративні дослідження загалом, та дослідження окремих категорій сучасного філософського дискурсу, зокрема, не поширені у вітчизняній науковій думці, незважаючи на гостру потребу в їх розгляді, оскільки це б сприяло виведенню досліджень на новий рівень та актуалізації категоріального апарату, який потрібен для успішного входу у загальний західно-філософський дискурс. В дисертаційному дослідженні не тільки виведено черговий варіант генеалогії поняття, історії його формування та утвердження, контекст використання різними мислителями та виведення єдиного бачення громадянського суспільства в західному філософському дискурсі. В роботі показано, яким чином окрема категорія починає відігравати загально-методологічну роль у філософському дискурсі і стає засадничою у формуванні Просвітницької картини світу.

Ступінь наукової розробленості теми дисертаційного дослідження. Більшість сучасних досліджень розглядають категорії соціально-філософського, історико-філософського, політологічного та загально-філософського дискурсів, як правило, безвідносно до запитів реально існуючого суспільства. В даному дослідженні проводиться порівняльний аналіз ідеї громадянського суспільства та критеріїв, які по відношенню до останнього висуває влада як представник народу, і яким чином ці критерії можуть сприяти розвитку громадянського суспільства в соціумі, як у наддержавній, так і позанаціональній структурі.

Теоретичну основу становлення, формування та розвитку уявлень про громадянське суспільство становлять праці Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо, І.Канта, А.Шопенгауера, Г.Гегеля, К.Маркса, Ф.Ніцше, С.Кьєркегора, О.Конта, М.Хайдегера, Ж.-П.Сартра, М.Бубера, Л.Розенцвейга та Е.Левінаса, та ідеї,

висловлені в яких, використовуються у дослідженні для висвітлення генезису поняття громадянського суспільства. Спираючись на роботи даних мислителів, в дослідженні визначаються імпліцитні та експліцитні джерела впливу та підвалини формування уявлень про громадянське суспільство.

Ідея громадянського суспільства була безпосередньо та опосередковано розглянута низкою вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Серед вітчизняних дослідників, що зробили внесок у дослідження ідеї громадянського суспільства в межах західного соціально-філософського дискурсу: І.Лопушанський; А.Пашков; Я.Пасько; Т.Розова; Р.Чернорог; Ю.Бабінов; А.Горбань; авторський колектив: С.Дворжакова, К.Голушкова, И.Фрізлова, В.Штербова; В.Смірнова, Є.Акімович, авторський колектив: Є.Бистрицький, С.Пролеєв, О.Білий, С.Лозниця, Р.Зимовець, Р.Кобець; А.Лазарев; В.Коломойцев-Рибалка; В.Скворець; А.Петрашкін. Серед досліджень наведених вище авторів можна виділити практичні, які розглядають зв'язок ідеї громадянського суспільства та її застосування до конкретних суспільних груп, та теоретичні, що оперують історичними методами та визначають розвиток ідеї громадянського суспільства як поняття в рамках історії філософії та філософського дискурсу.

До західних досліджень, типологізація яких здійснена за аналогією із вітчизняними, відносяться роботи: Т.Пейна, Дж.С.Міля, Дж.Галбрейза, Д.Свіфта, Р.Алкари, Дж.Дана, Т.Яноскі, С.Чемберса, В.Кіміки, К.-О.Апеля, Ю.Габермаса та А.Макінтайра.

Окрему групу складають дослідження ідеї громадянського суспільства у спадщинах І.Канта та Е.Левінаса. Типологізацію також зроблено на основі поділу дослідників на представників західного та вітчизняного філософського та політичного дискурсів.

Серед вітчизняних дослідників слід виділити насамперед В.І.Шинкарука, В.Дудчака, Т.Павлову, В.Титаренко, І.Горохольську, В.Козловського, М.Мінакова, Д.Прокопова, Н.Гринчишину.

Серед західних дослідників відомі такі представники: Дж.Келлер, Б.Менос, Р.Лауден, Г. Вільямс, М.Дайментайз, Г.Кейджил, С.Крітчлей.

Незважаючи на значну кількість досліджень, які опосередковано розглядають *феномен* громадянського суспільства, проблема формування *ідеї* громадянського суспільства все ще залишається недостатньо розробленою. Поза увагою залишаються висвітлення таких аспектів, як умови формування ідеї громадянського суспільства у сучасному розумінні останнього та виведення єдиної лінії розвитку ідеї громадянського суспільства в межах загального філософського дискурсу.

Західна етична традиція, як одна з основ становлення філософського дискурсу, оскільки для останньої право та мораль (суспільне та індивідуальне) часто ототожнюються (тенденція до початку ХХ століття), яка представлена неабиякою кількістю філософів, в даному дослідженні обмежена двома персоналіями, а саме І.Кантом та Е.Левінасом. Вихідною гіпотезою дослідження є положення, згідно якого дані представники формують ту

теоретичну тенденцію, за якої ідея громадянського суспільства набуває етичних параметрів; саме в них громадянське суспільство постає як окрема етична категорія, яка формує західний етичний дискурс.

Вищезазначений фактор зумовив вибір теми дисертаційної роботи, її мету та дослідницькі завдання.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є відбудова історії формування та визначення ідеї громадянського суспільства як засадничого аспекту західної філософської думки, який став визначним у формуванні етичних та антропологічних концепцій І.Канта та Е.Левінаса.

Поставлена мета досягається через виконання низки **завдань**, які є складовою частиною проведення етапів дослідження та можуть бути сформовані наступним чином:

- з'ясувати підстави формування ідеї громадянського суспільства у сучасному філософському дискурсі.
- здійснити аналіз сучасних вітчизняних досліджень та з'ясувати основну тенденцію визначення громадянського суспільства.
- віднайти загальну тенденцію у визначенні громадянського суспільства від періоду Нової Доби і до сучасності.
- проаналізувати зовнішні та внутрішні умови становлення ідеї громадянського суспільства у філософії Канта та Левінаса.
- проаналізувати розбіжності у тлумаченні суспільних відносин за Кантом та Левінасом та їх роль у формуванні суспільної свідомості.
- здійснити аналіз течій та мислителів, які справили вплив на формування уявлень про громадянське суспільство Кантом та Левінасом.
- здійснити компаративний аналіз засад громадянського суспільства за Кантом та Левінасом і сучасних його критеріїв.

Об'єкт дослідження - компаративний аналіз творчості І.Канта та Е.Левінаса, окреслений проблематикою громадянського суспільства в історично-філософському зрізі.

Предметом дослідження є трансформація ідеї громадянського суспільства, яка виявляє себе при компаративному аналізі творчості І.Канта та Е.Левінаса.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Джерельною базою даного дисертаційного дослідження є праці українських і західних дослідників, присвячені розгляду поняття громадянського суспільства у загально-філософському, історико-філософському, соціально-культурному, правовому та політичному контекстах.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять історично-логічний та системно-структурний підходи до аналізу проблеми громадянського суспільства. Для вирішення поставлених у роботі задач застосовано: діалектичний метод наукового пізнання, аналіз і синтез (при обґрунтуванні сутності ідеї громадянського суспільства та у визначенні концептуальних підходів до застосування ідеї громадянського суспільства Канта та Левінаса по відношенню до конкретного суспільства), компаративний

метод (для здійснення якісного порівняльного аналізу вчень Канта та Левінаса та їх поглядів на ідею громадянського суспільства, враховуючи зовнішні (історичні) та внутрішні (ідейні) чинники). Виходячи із загальної функції компаративістики, завдання якої встановлювати зв'язки та віднаходити спільне між двома концепціями або поняттями, варто зауважити, що в даному дослідженні компаративний метод використовується для встановлення зв'язку між концепціями Канта та Левінаса, а саме уявлень про громадянське суспільство. Мова йде не лише про дослідження схожостей та відмінностей, оскільки справжня компаративістика виходить за межі цього, а про встановлення того спільного, що може об'єднати дві теорії та довести, що останні відносяться до єдиної лінії розвитку філософського дискурсу загалом та ідеї громадянського суспільства, зокрема, оскільки остання для західної філософії є вектором розвитку та визначає його напрям у процесі розбудови громадянського демократичного ладу. До компаративного методу можна віднести також методи внутрішньої та зовнішньої реконструкції, оскільки обидва мають своє місце у дослідженні. Метод внутрішньої реконструкції спрямований на дослідження засад та витоків, які є спільними для обох філософів при побудові своїх теорій, оскільки ідеї громадянського суспільства Канта та Левінаса є, як це доведено у дослідженні, ідейно близькими. Метод зовнішньої реконструкції спрямований на порівняння зовнішніх факторів, які справили вплив на мислителів та сприяли формуванню їх уявлень про громадянське суспільство та суспільні взаємовідносини.

В дисертації широко використовується метод моделювання, який застосовується до аналізу суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, виклад яких присутній в обох мислителів, оскільки як Кант так і Левінас, особливо останній, не говорять про взаємодію, яка відбувається у суспільстві, а, скоріше, стверджують ідентичність даних відносин з міжсуб'єктними. Саме тому в роботі наявне моделювання взаємовідносин у суспільстві за аналогією взаємовідносин між індивідами. У Канта, замість суб'єкт-суб'єктних стосунків, розглядається відношення між суб'єктом та суспільством і навпаки, а у Левінаса «Я» та «Інший» виводяться на площину суспільних відносин, в яких «Я» розглядається як абстрактний суб'єкт, а «Інший» - як його актуалізація та уособлення, оскільки, згідно з теорією Левінаса, «Я» постає лише через «Іншого».

Поряд з методом моделювання у дослідженні застосовується аксіоматичний метод. Зокрема, аксіомою виступає твердження про позитивну роль громадянського суспільства. Кант і Левінас вважали, що громадянське суспільство є результатом зрілості суспільства та утверджує в собі безумовну повагу до свободи іншого та прагнення до захисту цієї свободи.

Використання вищенаведених методів проведення дослідження дозволило отримати результати, які можуть бути застосовані в подальших дослідженнях у вітчизняній історії філософії, оскільки не лише представляють громадянське суспільство та його ідею в історичному зрізі, також не обмежуються його розглядом як сталої категорії, яка має певні критерії та

наявна в сучасному філософському дискурсі як даність, а категорію, що увійшла до нього за певних умов та обставин. У дослідженні, окрім головної мети та завдань, розв'язується дисонанс між уявленнями про громадянське суспільство як найвищу мету суспільства, що присутні у Канта та Левінаса, та громадянським суспільством як станом існування, який приймається безумовно, що власне можна спостерігати у сучасному західному суспільстві, яке вже проголосило себе громадянським, проте ставить своєю метою досягнення стану громадянського суспільства. В цьому полягає дисонанс, який повинен бути вирішений, оскільки питання, як саме сучасне суспільство буде визначати свої ідеали і цілі в подальшому, в свою чергу, може стати визначальним фактором для розбудови системи правових та моральних норм в західному світі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в ньому шляхом аналізу філософських текстів І.Канта та Е.Левінаса виведено моделі здійснення суспільних відносин і доведено, що модель Левінаса є продовженням лінії, запропонованої Кантом. Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизується у наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

- системно ідентифіковано фундаментальні взаємозв'язки між уявленнями про громадянське суспільство та його роль в соціумі, починаючи з того історичного етапу, коли ідея громадянського суспільства набуває характеристик, які притаманні уявленням, що залишаються актуальними в межах сучасного суспільства. Попередні спроби встановити зв'язок між ідеями громадянського суспільства, які поставали в межах філософського дискурсу, спиралися в більшій мірі не на зв'язок даних ідей з сучасними уявленнями про громадянське суспільство у західному філософському дискурсі, а були зосереджені на історичності та спадковості ідеї громадянського суспільства, не враховуючи її зв'язку із сучасністю. В даному дослідженні вперше здійснюється комплексне дослідження спадкового характеру ідеї громадянського суспільства, дослідження її трансформації та спроба застосувати одержані результати до сучасного західного-орієнтованого суспільства.

- здійснюється компаративний аналіз моделей суспільних взаємовідносин за Кантом та Левінасом із сучасними суспільними взаємовідносинами. Моделі взаємовідносин у суспільстві не були безпосередньо представлені а ні Кантом, а ні Левінасом, проте можуть бути виведені у процесі здійснення дослідження за аналогією із моделлю міжособистісних взаємовідносин, з урахуванням можливих особливостей та розбіжностей, які є наслідками виведення моделі з макрорівня на макрорівень.

Удосконалено:

- методологічні засади компаративного аналізу було розширено за допомогою використання аналізу основних понять, які мають відношення до виведення Кантом та Левінасом ідей громадянського суспільства. Це допомогло прояснити контекст використання понять, якими послуговувалися

мислителі для побудови своїх теорій, що в свою чергу сприяло кращому розумінню застосування цих категорій та понять в межах як вітчизняного, так і західного філософських дискурсів.

- доповнено методологічну базу існуючих досліджень, які стосуються ідеї громадянського суспільства, як категорії філософського дискурсу та здійснено їх відмежування від досліджень в галузі політології. Також здійснено типологізацію даних досліджень на теоретичні та практично-прикладні, що дозволить дослідникам у подальшому краще орієнтуватися у множині представлених на сьогодні досліджень.

- розширено рамки меж використання ідеї громадянського суспільства як в історичних пошуках, так і по відношенню до визначення напрямків розвитку громадянського суспільства у сучасності.

Отримали подальший розвиток:

- ідея транснаціонального громадянського суспільства (постулати якої схожі з концепцією Канта «громадянина світу» та підтримують ідею Левінаса про нівелювання упередженості за ознакою національності у діалозі з «Іншим»), яка набула широко поширення серед сучасних дослідників суспільних взаємовідносин. У даному дослідженні розділяється позиція представників теорії транснаціонального громадянського суспільства та основних її постулатів.

- напрям у філософії, відомий як «діалогізм», оскільки виведення діалогу за межі міжсуб'єктних взаємовідносин сприяє розвитку діалогізму (представником якого є Левінас) як окремої цілісної теорії. Відтак, застосування діалогізму в межах суспільних взаємовідносин є продовженням та розвитком класичної теорії діалогу, його актуалізацією та подальшим осучасненням.

- уточнено з'ясування впливів, які справили інші течії та мислителі на формування ідей громадянського суспільства Кантом та Левінасом.

Теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розроблені в результаті дисертаційного дослідження теоретичні положення та здійснена спроба застосувати виведенні положення до реально-існуючого суспільства можуть бути використані як елемент методологічної бази для подальших досліджень ідеї громадянського суспільства, або досліджень, предметом яких є соціально-етичні теорії Канта та Левінаса в їх історичному зрізі, а **практичне** - в тому, що основний зміст і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані в науковій роботі: у викладанні навчальних курсів історії філософії, спеціальних курсів з політології і права, основного курсу з історії зарубіжної філософії на філософських факультетах університетів, а також курсів соціально-політичного профілю, що торкаються теми громадянського суспільства; у подальшому філософському вивченні проблеми громадянського суспільства та демократії.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням, хід та висновки якого втілюють власну наукову позицію авторки. Положення наукової новизни і висновки роботи отримані її авторкою самостійно. Всі

публікації за темою дисертації є одноосібними. Використані у дисертації ідеї, гіпотези та положення інших авторів мають відповідні покликання.

Апробація результатів дослідження. Положення даного дослідження пройшли апробацію на науково-практичній конференції з філософії «Гуманізм, Людина, Свідомість» Дрогобицького педагогічного університету - 2014, Харківській міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, наукового товариства філософського факультету «IX харківські філософські читання» - 2013, міжнародній науково-практичній конференції «Дні науки філософського факультету» - 2016, всеукраїнській науковій конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара - 2017.

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у вісьми наукових публікаціях: п'ятьох статтях (з них одна – зарубіжна, внесена до міжнародних наукометричних баз, чотири – у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук), а також три - у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій.

Структура й обсяг дисертації зумовлена логікою розкриття теми і послідовного розв'язання поставлених завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, 7 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 184 сторінки. Список використаних джерел налічує 245 найменувань. Робота містить дві схеми на сторінках 121 та 122.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, об'єкт, предмет і основні завдання дисертації, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ - «Методологічні підстави дослідження ідеї громадянського суспільства у філософській спадщині І.Канта та Е.Левінаса» обґрунтовує методологічну базу застосовану у дослідженні, принципи та підстави проведення дослідження. Методи розглядаються по відношенню до їх можливого застосування в даній тематиці досліджень, які здійснюються у сучасній науці. В даному розділі досліджено історичні підстави формування ідеї громадянського суспільства, які склалися під впливом різних епох (в яких жили Кант та Левінас) та історичну логіку дослідження ідеї громадянського суспільства в межах як західної так і вітчизняної філософської думки. Також в межах розгляду історичних підстав досліджено історичний вплив соціальних теорій на формування уявлень про громадянське суспільство. Даний прийом дозволяє якісно проаналізувати спадковий характер ідеї громадянського суспільства та обумовленість виведення його сучасних критеріїв історичним розвитком категорії громадянського суспільства, якого вона набула в наслідок розвитку філософського дискурсу заходу та впливу зовнішніх історичних подій.

В методологічній частині означено межі використання ідеї громадянського суспільства як у філософському, так і політологічному дискурсах, оскільки обидва розглядають ідею громадянського суспільства з різних точок зору. Філософський дискурс цікавить роль ідеї громадянського суспільства у суспільних взаємовідносинах, в той час як політологічний дискурс розглядає взаємовідношення між владою та суспільством, між суспільством і законами, формування яких є компетенцією влади, яка спирається на волю народу.

Вище наведені методологічні підстави викладено у двох перших підрозділах першого розділу. Третій підрозділ присвячений аналізу існуючих вітчизняних та західних досліджень, предметом яких є ідеї громадянського суспільства у Канта та Левінаса та дослідженню місця ідеї громадянського суспільства у сучасному філософському та політологічному дискурсах, загалом. Викладено межі використання ідеї громадянського суспільства як у філософському так і політологічному дискурсах, оскільки обидва розглядають ідею громадянського суспільства з різних точок зору. Соціальний дискурс цікавить роль ідеї громадянського суспільства у суспільних взаємовідносинах, в той час як політологічний дискурс розглядає взаємовідношення між владою та суспільством, між суспільством і законами, формування яких є компетенцією влади, яка спирається на волю народу. Виходячи з цього, в підрозділі також розглянуто засоби впровадження ідеї громадянського суспільства як з боку влади, так і філософського дискурсу.

Підрозділ 1.1 - «Історичні підстави формування ідеї громадянського суспільства» розглядає становлення категорії громадянського суспільства у філософському дискурсі до формування соціальної філософії як окремого проблемного напрямку. Дане питання розглядається в першій частині підрозділу і присвячене тому історичному проміжку у філософії, коли про громадянське суспільство як окрему категорію не йдеться; остання є лише ідеєю, яку висловлюють філософи. Даний період можна охарактеризувати як становлення проблемного кола в межах соціально-філософського дискурсу. В підрозділі здійснюється аналіз найвпливовіших течій та мислителів і зв'язок їх ідей із ідеями Канта та Левінаса, а також аналіз історичного впливу соціальних теорій на характер використання категорії «громадянського суспільства» в філософському дискурсі. Досліджено яким чином категорія громадянського суспільства отримує свій теперішній статус в межах філософського дискурсу та вплив, здійснений на неї з боку попередніх течій та теорій.

В підрозділі 1.2. - «Історична логіка дослідження ідеї громадянського суспільства» викладена картина розроблення ідеї громадянського суспільства як складової філософського та історико-філософського дискурсів в межах вітчизняної наукової думки і також досліджено зарубіжні джерела, які висвітлюють проблему формування та становлення ідеї громадянського суспільства у Канта та Левінаса у філософському дискурсі, загалом. Встановлено розбіжності, які існують у тенденціях тлумачення поняття громадянського суспільства у західних та вітчизняних дослідженнях.

Проаналізовано можливі напрямки проведення дослідження ідеї громадянського суспільства у її історичному зрізі та наведено вітчизняні та західні дослідження, які відповідають запитам історико-філософського дискурсу.

Підрозділ 1.3 - «Методологія функціонування ідеї громадянського суспільства в межах сучасного філософського дискурсу» висвітлює проблему громадянського суспільства як невід'ємну складову соціального, філософського, політичного та історичного буття. В кожній із даних площин філософського дискурсу ідея громадянського суспільства набуває певної форми, які розглянуто в підрозділі. Типологізація теорій громадянського суспільства здійснена на основі поділу на ті, в яких наявні прикладні положення (практичні висновки, які можуть бути доцільно використані для розв'язання проблем сучасного суспільства) та ті, які відносяться до теоретичної бази досліджень проблеми розвитку та становлення громадянського суспільства. Незважаючи на те, що перший тип теорій прийнято вважати невід'ємною складовою політичного дискурсу, в той час як другий притаманний для філософського, в існуючих на сьогоднішній день теоріях звичні стандарти є зміщеними і засоби функціонування ідеї громадянського суспільства можуть бути змішаними, як це було наведено та проаналізовано у підрозділі.

Другий розділ - «Ідея громадянського суспільства як здобуток філософської спадщини І.Канта та Е.Левінаса» висвітлює ідею громадянського суспільства в контексті філософських спадщин Канта та Левінаса, акцентуючи увагу саме на ідейних засадах категорії громадянського суспільства. Як відомо, Кант, як представник просвітницької філософської думки, підсумовує основні критерії та засади громадянського суспільства висловлені його попередниками. Левінас, в свою чергу, коригує дані уявлення (оскільки вони домінували у філософському дискурсі заходу до другої половини ХХ століття), пропонуючи діалог як можливу форму втілення громадянського суспільства. В розділі розглядаються концепції Канта та Левінаса як ті, що можуть доповнювати одна одну. Ідея доповнення виникає після здійсненого в розділі аналізу суб'єкт-суб'єктних стосунків, які складають основу моделей взаємовідносин у суспільстві. Суб'єкт-суб'єктні стосунки в свою чергу викладені у філософських концепціях мислителів посередництвом ряду авторських понять, тому в розділі також було проведено герменевтичний аналіз основних понять які використовують Кант та Левінас. На основі даного аналізу здійснюється розгляд подальших філософських концепцій та теорій та трансформація понять, застосовуваних Кантом та Левінасом, пов'язаних з формуванням ідеї громадянського суспільства.

Підрозділ 2.1 - «Громадянське суспільство як ідейна складова суспільної свідомості за І.Кантом та Е.Левінасом» присвячений виведенню категорії громадянського суспільства на рівень суспільної свідомості та аналіз останньої як ідеологічного чинника, здатного чинити вплив на уявлення суспільства про громадянськість, свободу, демократію. Кант і Левінас не

виокремлювали поняття суспільної свідомості; Кант був представником нового розуміння явища суспільної свідомості, Левінас — трансформатором існуючого уявлення про те, чим є суспільна свідомість. В роботі розглянуто роль суспільної свідомості та значення останньої в соціумі та яким чином вона сприяла розбудові громадянського суспільства за доби Канта та за часів Левінаса, і наскільки уявлення про суспільну свідомість, в межах даного компаративного аналізу, контроверсійні.

В підрозділі 2.2. - «Співвідношення уявлень про громадянське суспільство у І.Канта та Е.Левінаса» здійснено порівняння концепцій Канта та Левінаса на основі розгляду основних засад побудови стосунків у громадянському суспільстві. Розглянуто два можливі варіанти міжособистісних та суспільних відносин, а саме симетричні суспільні стосунки, як їх розглядає Кант та асиметричні, за Левінасом. Для аналізу взаємовідносин у суспільстві було використано моделі міжсуб'єктної взаємодії між індивідами, які використовують Кант та Левінас для побудови своїх теорій. Здійснено аналіз розбіжностей поглядів на громадянське суспільство у Канта та Левінаса і розглянуто причини їх розбіжностей.

Третій розділ - «Практична спрямованість та міра актуальності ідей громадянського суспільства І.Канта та Е.Левінаса» розглядає моделі здійснення суспільних взаємовідносин, виведені з концепцій Канта та Левінаса і здійснюється спроба порівняти дані моделі з існуючими в сучасному суспільстві та проаналізувати актуальність моделей Канта та Левінаса для сучасного соціального дискурсу. У розділі співставлено засади та принципи сучасного громадянського суспільства із принципами та засадами висловленими Кантом та Левінасом. Даний підрозділ має прогностичне значення для філософського дискурсу та суспільних відносин, оскільки основною функцією цього підрозділу є проаналізувати можливі напрямки розвитку громадянського суспільства та можливість ідей Канта та Левінаса бути втіленими в реально-існуючому суспільстві. Розглянуто сучасні проекти громадянського суспільства та проект транснаціонального суспільства, зокрема, та проаналізовано дані проекти у співставленні із ідеями громадянського суспільства у Канта та Левінаса. Було віднайдено спільні засади ідей громадянського суспільства Канта та Левінаса і сучасних уявлень про хід розвитку громадянського суспільства.

Підрозділ 3.1 - «Макро- та Мікро-моделі суспільних відносин в умовах громадянського суспільства за І.Кантом та Е.Левінасом» розглядає дві моделі, а саме модель Канта, яка, як прийнято вважати, зводиться до симетричних суб'єкт-суб'єктних відносин, в яких інший суб'єкт завжди розглядається як рівний «Я» згідно зі здатністю досягнути категоричний імператив та модель Левінаса, яка являє собою асиметричний зразок суб'єкт-суб'єктних відносин, в яких Інший завжди має залишатися непізнаним, оскільки тільки так можливе здійснення пізнання Іншого, коли відкинуто всі упередженості та очікування від Іншого. Здійснюється аналіз того, наскільки кантівський імператив відповідає характеристиці симетричного. В підрозділі

проводиться компаративний аналіз моделей Канта та Левінаса і їх узгодженість між собою. Робиться спроба методом дедукції вивести дані моделі на рівень суспільних відносин, від мікро-рівня до макро-рівня. Розглядається можливість даних моделей бути застосованими у подальших дослідженнях та межі їх використання у послідуєчих теоріях.

Підрозділ 3.2. - «Праксеологічна оцінка концепцій І.Канта та Е.Левінаса» присвячений оцінці сучасних стандартів та критеріїв громадянського суспільства та їх співвідношенню із ідеями, які були висловлені Кантом та Левінасом. Зроблено критичну оцінку напрямкам розвитку громадянського суспільства, як їх визначають сучасний філософський та політичний дискурси. Проведено аналіз сучасних документів та положень, які спрямовані на сприяння розбудові громадянського суспільства. Виокремлено основні критерії та ознаки громадянського демократичного суспільства, серед яких «гідність», «відкритість», «неупередженість», «підзвітність» та проаналізовано яким чином дані критерії, оскільки більшість з них присутні у мислителів, втілюються в етичних теоріях Канта та Левінаса. Виведено можливі вектори розвитку громадянського суспільства та перспективи розвитку політичного та філософського дискурсів, оскільки в роботі громадянське суспільство розглядається саме в історичному зрізі, що обумовлює історіософські засади здійснення представленого дослідження.

Завершують роботу **висновки** у яких викладено вирішення пов'язаних у роботі завдань. Розглянуто кожен окремий розділ, як окрему функціональну складову зі своїми завданнями та спробами їх вирішення. Здійснено критичну оцінку отриманих результатів.

ВИСНОВКИ

1. З початком Нової Доби та до кінця XVIII століття громадянське суспільство виступає лише частковим, випадковим об'єктом філософської зацікавленості мислителів, оскільки знаходиться у процесі становлення, і для його розгляду не існує єдиної теоретичної та історико-методологічної бази дослідження. Упродовж XVIII століття уявлення про громадянське суспільство оформлюється у *філософську категорію*, смисл якої полягає у відтворенні усталених, найбільш широких та універсальних зв'язків індивідів у соціумі, внаслідок чого формується специфічний простір соціальних відносин, як відносин громадянських, тобто таких, які відзначені певними функціональними характеристиками та конкретизують суспільні відносини як відносини громадян у соціумі. Індивіди, стаючи громадянами, виступають носіями соціальних дій, за які несуть відповідальність перед суспільством, оскільки саме ці дії стають подальшими засадами їх наступних дій. Наступним етапом осмислення громадянського суспільства є трансформація його категоріальності на рівень *ідеї* як загальної історико-логічної засади формування суспільної свідомості. Завершення процесу обґрунтування ідеї громадянського суспільства відбулось у філософії І.Канта.

2. Громадянське суспільство обґрунтовується І.Кантом саме як ідея, з двох причин:

- Його філософія була позбавлена традиційного раціоналізму та системності, поєднуючи в собі філософський трансценденталізм, історичну екстраполяцію та етико-практичну спрямованість як складові пізнавального процесу.

- Такий характер філософського пізнання повністю узгоджувався зі специфікою громадянського суспільства як об'єкта дослідження. Останній визначався Кантом не як абстрактне уявлення про сукупність відчужених моральних настанов, а як реальний простір усього розмаїття проявів свободного та усвідомленого ставлення людини до навколишнього світу на основі її притаманного права. Регулятивом відносин у громадянському суспільстві І.Кант вважав принцип світового громадянства, який полягає у індивідуальному відображенні почуття загальнолюдської відповідальності перед всім світом. Саме цей принцип став умовою неможливості втілення кантівської ідеї громадянського суспільства у реальне життя, оскільки етичний максималізм фактично ставить знак рівності між громадянським суспільством та правовою державою.

3. Але, незважаючи на ідеалістичну спрямованість, запропонований І.Кантом принцип світового громадянства є світоглядно універсальним, оскільки розглядається водночас як гносеологічний (теоретичний) та етичний (практичний) за своїм характером. Тому кантівська ідея громадянського суспільства з необхідністю трансформувалась у подальших століттях з огляду на відповідну філософську методологію та специфіку філософської проблематики. Однією з загально-філософських закономірностей є те, що кантівський трансценденталізм як засіб обґрунтування ідеї громадянського суспільства став підставою для практичного відтворення цієї ідеї засобами екзистенціалізму. Найбільш послідовно це зробив Е.Левінас, зберігши ідейний характер концепції громадянського суспільства.

4. Зв'язок між трактуваннями ідеї громадянського суспільства І.Кантом та Е.Левінасом виявляється у запропонуванні обома мислителями схожих моделей здійснення соціальної взаємодії:

- громадянське суспільство визначено ідентифікатором моральної зрілості людства;

- предметне коло уявлення про громадянське суспільство стосується не лише етно-національних структур, а є ознакою всезагальних особливостей будь-якого суспільства як конгломерату громадян з почуттям відповідальності за себе і державу;

- поняття громадянського суспільства ґрунтується на вірі в можливість безумовного дотримання моральних норм, що є наслідком безумовної та наперед заданої установки поважати Іншого, незалежно від очікуваного ставлення до себе.

Таким чином, обох мислителів об'єднує саме ставлення до громадянського суспільства як реально можливого процесу становлення

суспільних відносин, які за певних умов можуть призвести до стану соціуму, який може бути описаний як безумовна гарантія свободи Іншого. Кант пропонував симетричну модель взаємовідносин індивідів, в той час як Левінас стояв на позиції асиметричності діалогу між «Я» та «Іншим». Проте обидва мислителя будували моделі суспільних відносин, спираючись на ідею взаємоповаги, причому, варто знову акцентувати, повага до Іншого є необхідною початковою умовою, незалежно від очікування суб'єктом від Іншого відповідної поваги.

5. Між дослідними позиціями Канта та Левінаса існують також істотні розбіжності, зумовлені не лише об'єктивно-часовими критеріями, а й неспівпаданням їх розуміння мети обґрунтування ідеї громадянського суспільства. Кант не визначав чітких меж, яких може досягнути людство у своєму розвитку, оскільки стверджував, що громадянсько-етичний стан є найкращим із тих, що можливо помислити. На відміну від Канта, Левінас не наділяв людство апріорною здатністю до досягнення досконалого стану (втілення своєї найкращої природи), аргументуючи діалог як спосіб самовдосконалення та саморозвитку, постійну спробу зрозуміти та осягнути світ іншого, оскільки там, де починається остаточне утвердження, чим для суб'єкта є інший, відбувається утвердження бажань та прагнень іншого (які насправді не можуть бути пізнаними). Це сприяє утвердженню у суспільстві стану тотальності, що суперечить нескінченності, а отже і принципам громадянського суспільства. Віра у нескінченний прогрес людства відображається в ідеї постійного діалогу за Левінасом.

6. Ідеї громадянського суспільства Канта і Левінаса являють собою певний світоглядний орієнтир для суспільства, - у трансценденталістському варіанті у Канта, що пояснюється впливом просвітницької філософії, та у екзистенційному варіанті у Левінаса.

Основними настановами громадянського суспільства є:

- суб'єкт суб'єктна модель суспільних відносин: взаємини між громадянами завжди вимагають від суб'єкта розглядати Іншого як ціль, а не засіб, ставлячись до нього як до обличчя та визнаючи його право на свободу як вихідну засаду;

- неприпустимість насилля над Іншим, яке передбачає нав'язування йому власних стандартів громадянського суспільства;

- проекція міжособистісних суб'єкт-суб'єктних стосунків на суспільні відносини.

7. Сучасне глобалізоване суспільство з його перспективами загальносвітової економічної спеціалізації та швидкою втратою здобутків демократії лише частково відповідає критеріям, запропонованим Кантом та Левінасом. Тому ідея громадянського суспільства останніми десятиріччями використовується досить локально, зокрема як загально-філософська засада теорії транснаціонального громадянського суспільства. Підвищення ролі засобів тотального контролю, затвердження принципів прозорості та підзвітності йдуть врозріз з сутністю ідеї громадянського суспільства, оскільки

ставлять під запитання доцільність існування сфери приватного життя, нехтуючи нею заради всесвітньої безпеки та стабільності. Подібні заходи розглядалися б Кантом і Левінасом як зайвий зовнішній контроль за дотриманням моральних та правових норм. На думку Левінаса, подібні засоби контролю встановлюють певні умови, а таким чином піддають діалог контролю, саме тому мова про справжній дискурс, в якому суб'єкт ставиться до Іншого як до обличчя та визнає, що його досвід є нетиповим, стає неможливим.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Публікації в закордонних виданнях:

1. Герасименко Д.Г. Идея гражданского общества как система контроля / Д.Г.Герасименко // Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук. - 2015. - часть 1 за сентябрь. - С. 72–76.

Публікації у фахових виданнях України з філософських наук:

1. Герасименко Д.Г. Абстрактний характер сучасної демократії / Д.Г.Герасименко // Практична філософія. - 2016. - № 4. - С. 15-20.

2. Герасименко Д.Г. Вплив ідеології на становлення демократії: від проекту до реальності (внесок Е. Левінаса) / Д.Г.Герасименко // Гілея. - 2016. - № 112. - С. 111-115.

3. Герасименко Д.Г. Процес демократизації в умовах сучасності: Категоричний імператив проти гіпотетичного (за І.Кантом) / Д.Г.Герасименко // Гілея. - 2017. - №121. - С. 89-93.

4. Герасименко Д.Г. Роль самопізнання у становленні громадянського суспільства та свідомості в західній соціальній філософії (І.Кант - Е.Левінас) / Д.Г.Герасименко // Практична філософія. - 2016. - № 1. - С. 3–8.

Публікації апробаційного характеру, матеріали науково-практичних конференцій:

1. Герасименко Д.Г. Роль самопізнання у становленні громадянського суспільства та свідомості в західній соціальній філософії (І.Кант — Е.Левінас) // Матеріали доповідей та виступів міжнародної наукової конференції ДНІ НАУКИ Філософського факультету, Київ, 2016. - ЧЗ, с.35-37 [електронний ресурс], Режим доступу: http://www.philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Dny%20nauky/2016/DN_2016_V3%20_4_.pdf

2. Герасименко Д.Г.Методологічні засади порівняння етичних концептів І.Канта та Е.Левінаса. - IX Харківські студентські філософські читання. Збірник тез доповідей учасників Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. - Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2013. - С. 12-13.

3. Герасименко Д.Г. Громадянське суспільство як предмет соціально-філософського дискурсу та політики (категоричний імператив проти гіпотетичного) - Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції 24-25

березня 2017 р., Частина 2., Наук. ред. О.Ю.Висоцький. - Дніпро: Охотнік, 2017. - С. 170-17.

АНОТАЦІЇ

Герасименко Д.Г. Ідея громадянського суспільства (І.Кант та Е.Левінас). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 - історія філософії. - Центр гуманітарної освіти НАН України Міністерства освіти і науки України. - Київ, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню ідеї громадянського суспільства та її ролі в історії філософії і подальшому впливі на становлення та розвиток філософського дискурсу.

Проведено аналіз теоретичних та методологічних засад здійснення дослідження ідеї громадянського суспільства як фундаментального поняття сучасного філософського дискурсу, яке наділено великою кількістю функцій по відношенню до соціуму. Встановлено зв'язки з попередніми та послідовними течіями, концепціями мислителів, що підтверджують історичну обумовленість даної категорії. Виведено основні засади громадянського суспільства, згідно із вченнями Канта та Левінаса.

Виведено загальні критерії громадянського суспільстві, які висуває соціум по відношенню до останнього та здійснено їх співставлення із ідеями, висловленими Кантом та Левінасом. Доведено, що підхід впровадження ідеї громадянського суспільства за Кантом та Левінасом та моделі суспільних взаємовідносин, виведеної на основі моделей суб'єкт-суб'єктної взаємодії, можуть бути застосованими по відношенню до сучасного суспільства. Проаналізовано можливі вектори розвитку громадянського суспільства як категорії, що набула ідеологічного значення для життя соціуму та означене місце концепцій Канта та Левінаса у визначенні подальшого розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: ідея, громадянське суспільство, суспільні відносини, громадянський стан, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, філософський дискурс, категоричний імператив, Інший, діалог, обличчя.

Герасименко Д.Г. Ідея гражданского общества (И.Канта и Е.Левинас). Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 - история философии. - Центр гуманитарного образования НАН Украины Министерства образования и науки Украины - Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию идеи гражданского общества и его роли в истории философии, дальнейшем его влиянии на становление и развитие философского дискурса. Гражданское общество в работе принимает характеристику не идеальной модели общественных отношений, а формы постоянной трансформации этих отношений согласно с критериями гражданственности и демократичности, присущих в общественном сознании.

Однако, в исследовании должно внимание уделяется теоретической составляющей формирования понятия гражданского общества, которое изначально выступало в роли идеала, который может быть достигнут. Именно такое понимание идеи гражданского общества знаменует поворот характерный для эпохи Просвещения и доминирующий в философском дискурсе вплоть до второй половины XX столетия. На смену понимания гражданского общества как конечной цели развития общественных отношений приходит представление о том, что гражданское общество является собой многообразие моделей, критерии которых могут варьироваться, сохраняя при этом общие принципы «гражданственности». Данная трансформация взглядов изложена в диссертационном исследовании и показаны возможные пути развития, в зависимости от выбранной модели.

Проведен анализ теоретических и методологических основ проведения исследования идеи гражданского общества как фундаментального понятия современного философского дискурса, которое наделено большим количеством функций по отношению к социуму. Гражданское общество рассматривается не только как понятие, пришедшее в философский дискурс при определенных условиях (теоретически-исторический поход), а и как понятие, с одной стороны, подверженное трансформации в виду постоянного развития общественных отношений и трансформирующее представление о модели общественных отношений, с другой (практически-исторический поход). В виду рассмотрения гражданского общества с точки зрения первого похода, установлены связи с предыдущими и последующими течениями, концепциями мыслителей, подтверждающие историческую обусловленность данной категории. Выведены основные принципы гражданского общества, согласно учениями Канта и Левинаса. Согласно применения второго похода, определена сущность идеи гражданского общества для современного социума и возможные направления развития гражданского общества.

Выведены общепринятые критерии гражданского общества, которые выдвигает социум по отношению к последнему и осуществлено их сопоставление с идеями, высказанными Кантом и Левинасом. Доказано, что подход внедрения идеи гражданского общества по Канту и Левинасу и модели общественных отношений, выведенные на основе моделей субъект-субъектных взаимодействий, могут быть применены и по отношению к современному обществу. Модель субъектно-субъектных отношений по Канту, в которой субъект рассматривается как таковой, для которого присущи единые для всех мыслящих существ способности разума, становится отправной точкой для ряда дальнейших, принятых считается классическими, теорий гражданского права и демократического режима. В свою очередь, данные теории сталкиваются с критикой, вызванной несоответствием выдвигаемых в них идеалов и реалий жизни общества. Здесь, как ни кстати приходится модель субъект-субъектных отношений, применимая к общественным отношениям, изложенная в трудах Левинаса. Последняя, как показано в ходе исследования, может служить новым вектором для определения путей развития и перспектив современного

гражданського общества благодаря своей сравнительной гибкости и подходу, который выходит за рамки классической рациональности и традиционной этики, сохраняя при этом изначальную идею гражданского общества. Таким образом, в работе проанализированы возможные векторы развития гражданского общества как категории, которая приобрела идеологическое значение для жизни социума и обозначено место именно концепций Канта и Левинаса в контексте определения дальнейшего развития гражданского общества. На этом практическая ценность исследования не заканчивается, поскольку за основу критерий, которые выдвигает общество по отношению к понятию гражданственности и демократии взяты документы, которые хоть и не несут законодательной силы, но излагают общие принципы, единые для держав западного мира. В работе совершается сопоставление критериев, присущих пактам и документам, имеющим влияние на определение целей и путей достижения состояния гражданского общества (возможность чего не рассматривается в работе как реально-достижимая, а выступает в роли характеристики общественного сознания и восприятия в нем идеи гражданского общества) в пределах западного мира с классическими постулатами, выдвинутыми еще Кантом и его последователями. Анализируется в какой степени критерии поменяли свою трактовку, в силу трансформаций, которые произошли в пределах общества и общественного сознания. На конкретных примерах наглядно показано каким образом классические постулаты гражданского общества по Канту также присутствуют в перечне критерий документов регулирующих общественные отношения в современных реалиях. Таким образом, можно заключить, что работа представляет собой целостный и довольно таки обширный анализ гражданского общества, как модели, применяемой для определения общественных отношений сегодня.

Ключевые слова: идея, гражданское общество, общественные отношения, гражданское состояние, субъект-субъектное взаимодействие, социально-философский дискурс, категорический императив, Другой, диалог, лицо.

Gerasimenko Daria. The idea of the civil society (based on examples of Kant and Levinas). The thesis is aimed at the obtaining the degree of candidate of philosophical sciences, for specialty 09.00.05 - History of Philosophy. - Center for Humanitarian Education National academy of Science in Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kyiv, 2017.

This research focuses on the idea of civil society and its role in the history of philosophy and the subsequent impact on the formation and the development of the Western philosophical discourse.

There is an analysis of the theoretical and methodological basis of the research on the idea of civil society as a fundamental concept of modern philosophical discourse, which is endowed with a lot of functions in relation to society, represented in the research. There are relationships with previous and subsequent streams, thinkers' concepts, confirming the historical conditioning of this category revealed in

the work. The basic principles of the civil society are derived, in accordance with the thoughts of Kant and Levinas.

There is a general criteria that is derived by the civil society that puts social groups in relation to the latter and makes their comparison with the ideas expressed by Kant and Levinas. It is proved that the approach based on Kant and Levinas' ideas of the civil society and patterns of social relationships derived from subject-subject interaction models, is relevant to the relation existing in the modern society. There were all possible vectors of development of the civil society investigated as a category that has gained an ideological importance for social life and underlined the role of Kant and Levinas' concepts in terms of determining the further development of the civil society.

Keywords: idea, civil society, social relations, civil condition, subject-subject interaction, social and philosophical discourse, categorical imperative, the Other, dialogue, the face.